

برقوت برشت

زندگی، آثار، اندیشه‌ها

پژوهش و نگارش

پروین حسن‌خانی

با مقدمه

منوچهر ترابی

حسن خانی، پروین، ۱۳۴۳ -
برتولت برشت: زندگی، آثار، اندیشه‌ها / پژوهش و نگارش: پروین
حسن خانی؛ با مقدمه منوچهر ترابی. - تهران: پروین حسن خانی، ۱۳۸۴.
۳۳۲ ص.

ISBN 964 - 06 - 6478 - 2

فهرست‌نویسی بر اساس اطلاعات فیبا
کتابنامه: ص: [۳۲۹] - ۳۳۲؛ همچنین به صورت زیرنویس
۱. برشت، برتولت، ۱۸۹۸ - ۱۹۵۶ م. Bertolt و Bercht - نقد و تفسیر. ۲.
نویسندگان آلمانی - قرن ۲۰ م. الف. ترابی، منوچهر، ۱۳۲۱ - مقدمه نویسنده.
ب. عنوان.

۸۳۲/۹۱۲

PT

ح س ۴۵۲/ب

۱۳۸۴

م ۸۴ - ۲۱۵۱

کتابخانه ملی ایران

برتولت برشت؛ «زندگی، آثار، اندیشه‌ها»

پژوهش و نگارش: پروین حسن خانی

طرح جلد: فریماه فرهنگ‌نیا

حروف‌نگار: فرزانه حسن خانی

نمونه‌خوان: پروانه حسن خانی

ناظر فنی چاپ: کانون چاپ و نشر کتیبه

چاپ اول: تهران: ۱۳۸۴

ناشر: مؤلف

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

کلیه حقوق محفوظ است.

شابک: ۹۶۴-۰۶-۶۴۷۸-۲

ISBN: 964-06-6478-2

فهرست مطالب

۱	پیش‌گفتار
۵	مقدمه
۹ - ۲۸	بخش اول: شرح زندگی و دوران برشت
۱۰	فصل اول: زندگی‌نامه برشت
۱۷	فصل دوم: زمانه برشت
۲۹ - ۵۸	بخش دوم: تئاتر برشت
۳۰	فصل اول: سبک کار برشت
۴۰	فصل دوم: ویژگی‌های تئاتر برشت
۴۹	فصل سوم: ساختمان تئاتر اپیک
۵۶	فصل چهارم: نقش تئاتر اپیک برشت
۵۹ - ۳۰۳	بخش سوم: آثار برشت
۶۷ - ۲۲۶	فصل اول: آثار نمایشی
۶۸	زندگی گالیله
۷۵	آدم آدم است
۸۲	نه دلاور و فرزندانش
۸۸	تفنگ‌های خانم کارار
۹۲	مادر
۹۷	دایره گچی قفقازی
۱۰۳	محاکمه ژاندارک
۱۰۷	رؤیاهای سیمون ماسار
۱۱۴	انسان خوب سچوان
۱۲۱	توراندخت یا کنگره پاک‌شوران
۱۲۹	کله‌گردها و کله‌تیزها
۱۳۴	در انبوه شهرها
۱۳۹	اپرای سه‌پولی

۱۴۳	صعود و سقوط شهر ماهاگونی
۱۴۹	ارباب پونتیلا و نوکرش ماتی
۱۵۵	استثنا و قاعده
۱۶۲	جشن عروسی کاسب‌کارها
۱۶۴	هفت گناه بزرگ کاسب‌کارها
۱۶۸	توس و نکبت رایش سوم
۱۸۳	شویک در جنگ جهانی دوم
۱۸۷	تدبیر
۱۹۳	آن‌که گفت آری، آن‌که گفت نه
۱۹۶	بعل
۲۰۰	دائزن
۲۰۲	آهن چند است
۲۰۵	جرقه‌ای در ظلمت
۲۰۷	هوراتیایی‌ها و کوریتیایی‌ها
۲۰۸	صعود ممانعت‌پذیر آرتورو اوینی
۲۱۴	پرواز بر فراز اقبانوس
۲۱۷	نمایش‌نامه آموزشی شهر بادن دربارهٔ موافقت
۲۲۲	گدا یا سنگ مرده
۲۲۴	جن‌گیر
۲۲۵	صید ماهی
۲۲۷-۲۶۶	فصل دوم: گزیدهٔ شعرها
۲۲۸	من برتولت برشت
۲۳۱	در آن‌باره مرغان جنگل سکوت می‌کنند
۲۳۶	ردّ پا را پاک کن
۲۳۸	هر بار همین‌که...
۲۴۰	امید بستگان
۲۴۱	در ستایش آموختن
۲۴۳	در ستایش...

۲۴۵	آلمان ۱۹۳۳
۲۴۸	نیکی را چه سود
۲۵۰	پرسش‌های یک کارگر باسواد
۲۵۲	آلمان ۱۹۴۵
۲۵۳	مادرم
۲۵۴	سرود نمایش نامه نویس
۲۵۸	ترانه روز مقدس هرگز
۲۶۰	به سربازان آلمانی در جبهه شرق - ۱۹۴۲
۲۶۳	می‌شنویم: که نمی‌خواهی دیگر با ما کار کنی
۲۶۵	قطعه‌نامه
۲۶۷ - ۳۰۳	فصل سوم: گزیده‌ای از سایر آثار برشت
۲۶۸	پنج مشکل در راه نوشتن حقیقت
۲۸۷	علیه رئالیسم لوکاچی
۲۹۲	سرباز «سیوتا»
۲۹۵	اگر کوسه‌ماهی‌ها آدم بودند
۲۹۸	سخنرانی برتولت برشت
۳۰۵ - ۳۲۴	بخش چهارم: نظریات
۳۰۶	فصل اول: نظر برشت درباره برخی مفاهیم
۳۱۶	فصل دوم: نظر برشت درباره دیگران
۳۱۹	فصل سوم: نظر دیگران درباره برشت
۳۲۵	منابع

پیش‌گفتار

دقیقه‌ها به ساعت می‌پیوندند و ساعت‌ها روز می‌شوند؛ روزها به ماه و ماه‌ها به سال می‌رسند و ما همچنان تکرار را از پی تکرار شاهدیم. آدم آدم است؛ همان آدمی است که می‌آفریند تا ویران کند؛ انسان است؛ همان انسانی که سرنوشت انسان است؛ اینشتین بر قلّه افتخار علم صعود می‌کند تا هیروشیما به قعر نابودی سقوط کند. اگر کلیسا می‌گوید زمین نمی‌چرخد، پس حتماً نمی‌چرخد و هر گالیله‌ای که خلاف آن بگوید به سرنوشت جوردانو برونو گرفتار خواهد شد؛ هیمة تعصب تغییرناپذیری همچنان روشن است، اگر چه صورت ظاهر آن تغییر کرده باشد و انسان همچنان در چنبره بی‌کسی‌اش دور می‌زند. به قول برشت:

«زندگی قصه تنهایی‌هاست

زندگی قصه پر غصه یک زندانی است

که به حبس ابدی محکوم است

زندگی بازی شطرنجی است

که در آن انسان‌ها

لحظه‌ای کیش و به آخر نرسیده مانند

زندگی بازی شطرنجی است

که تمامش دو کلام کوتاست

کیش - مات

تا کجا می‌شود از کیش گریخت؟! »

ما که خود می‌دانیم
عاقبت باید گفت
مات! مات! مات!

زندگی برشت در فاصله دو جنگ جهان‌گیر و خلق آثار بدیع و کم‌نظیر نشان داد: شباهنگام که شب‌پره حکم می‌راند باید که شب‌روی آموخت. این استقامتی است تا افتتاح روزاهنگام.

ستارگان سوسوزن آسمان را دست‌کم نگیرید، هیچ‌کم از خورشید ندارند. سربازان آوازخوان فراری را دست‌کم نگیرید، هیچ‌کم از ژنرال‌ها ندارند. از کنار نانو‌ها، قصاب‌ها، بیوه‌زن رخت‌شوی، گدای ژنده‌پوش و... آسان نگذرید، هیچ‌کم از امپراتور ندارند. اینان‌اند که می‌توانند عمل کنند بدون این‌که منتظر باشند کسی را برای اجرای دستورات‌شان پیدا کنند. اینان محتاج دیگرانی نیستند که به آن‌ها تعظیم کنند. اینان در زیر ضرب کتک و توهین هم یارای عمل دارند. پایه‌های خانه‌های گلی‌شان سست نیست و با فریاد در هم نمی‌شکند. اگر اینان همت نکنند هم‌نوع‌شان در جبهه جنگ به خاک و خون نمی‌غلتد و اگر اینان همت نکنند، هیچ بنایی سر بر نمی‌افرازد.

در آغاز سده پیشین، مردی برخاست و فریاد زد: اینک عصری نو آغاز می‌شود. مردی که با قلمش شیپور بیدارباش می‌زد تا شب‌زندگان را به دیدار ستارگان فراخواند. طنین صدایش خفایش‌ها را هراسان کرد؛ از این‌رو بیرونش کردند، شهر به شهر، کشور به کشور و قاره به قاره رفت و فریاد زد. فریادش را اما، خیلی‌ها نشنیدند. گوش‌ها سنگین‌تر از آن بودند تا ظرفیت این صدا را درک کنند. شگفتا که هر چه گذشت این فریاد رساتر شد و تا پایان قرن همراه ما بود. اینک باز عصری نو آغاز شده است. سده بیست و یکم.

روزگار همان است که بود! جنگ از پی جنگ، اما با شکلی متفاوت. حالا دیگر خفایش‌ها و لاشخورها دور و بر خود را نشانه نرفته‌اند و تا دوردست‌ها پریده‌اند؛ از

مغرب‌زمین رهبری جنگ را در مشرق‌زمین به عهده می‌گیرند و شگفتا که همه به نام انسانیت است.

در هنگامه یارگیری، این عوام‌اند که گروهی در یمین و گروهی در یسار به دنبال حقی‌اند که برای‌شان تعیین شده، اما تعریف نشده و خود نمی‌دانند چیست! در این هنگامه تکرار، سخن گفتن از برشت پُر بیراه نیست. شاید در این عصر نوی که آغاز شده باید دنبال راه‌نوی بگردیم که انسان‌ها را متوجه روح بلند و توان والای‌شان کند تا هر که از راه رسید، خود را قِیم آزادی‌شان نداند.

کتابی که پیش رو دارید به شرح زندگی و آثار و افکار برتولت برشت، شاعر و نمایش‌نامه‌نویس آلمانی، اختصاص دارد. البته گنجاندن ماجرای بزرگ‌مردی که نزدیک به چهل سال از عمرش را در تفکر و بیداری و نوآوری گذراند در سبک و اندی صفحه‌کار ساده‌ای نیست، بنابراین خالی از اشکال نخواهد بود. اما، شروع چنین کاری مقدمه‌ای است برای صاحب‌نظران و صاحبان ذوق که قلم به‌دست گیرند و شرح حال بزرگان را از جایگاهی فراتر از رویدادنگاری صرف بنگارند.

این کتاب در چهار بخش تنظیم شده است. بخش اول در دو فصل به شرح زندگی و دوره زمانی برشت اختصاص دارد. در بخش دوم تئاتر برشت مورد بررسی قرار گرفته است. این بخش در چهار فصل تنظیم شده و در کنار ارائه شیوه و سبک کار برشت نگاهی نیز به وضعیت کلی تئاتر اپیک شده است. بخش سوم به معرفی و بررسی آثار برشت اختصاص دارد. فصل اول این بخش دربرگیرنده شرح مختصری از نمایش‌نامه‌های برشت با اشاره‌ای به نگرش‌های موجود در خصوص درون‌مایه هر یک است، و در فصل دوم گزیده‌ای از اشعار او ارائه شده است. در فصل سوم این بخش نیز نمونه‌هایی از سایر نوشته‌های برشت، شامل دو مقاله و دو داستان کوتاه، آورده شده است. در بخش چهارم نظریات برشت درباره پاره‌ای مفاهیم و نیز دیدگاه‌های متقابل برشت و دیگر اندیشمندان و هنرمندان در سه فصل ذکر شده است.

در این جا وظیفه خود می‌دانم که از راهنمایی‌ها و دلگرمی‌های استاد عزیز و

بزرگوایم منوچهر ترابی که با قلم شیوای شان مقدمه‌ای هم بر این اثر نگاشته‌اند تشکر کنم و اعتراف کنم که اگر حضور گرم ایشان نبود هرگز موفق به نگارش چنین اثری نمی‌شدم.

در این کتاب از آثار استادان و پژوهش‌گران ارزنده بسیاری بهره برده‌ام که در جای جای کتاب نام آثار آن‌ها درج شده است و در پایان نیز فهرست منابع استفاده شده آمده که جا دارد از همه این عزیزان تشکر کنم. زحمات گرانقدرشان گنجینه پرباری در کتابخانه‌ها فراهم کرده تا راهنمای خوب و مؤثری برای پژوهش‌گران پس از خود باشند.

در پایان از کمک و همراهی دوست گرامی و ویراستار ارزشمند آقای کاظم فرهادی کمال تشکر را دارم و از خواهران عزیزم فرزانه که کار حروف‌نگاری کتاب را بر عهده داشت و پروانه که کار سنگین نمونه‌خوانی را انجام داد سپاسگزاری می‌کنم و بر تلاش مسئولان و کتابداران محترم کتابخانه حسینیۀ ارشاد که مجموعه گرانقدری را برای پژوهش‌گران فراهم کرده و در فضای آرام و صمیمی، در سکوت، پستوانۀ بزرگی برای محققان هستند ارج می‌گذارم.

منتظر پیشنهادات، انتقادات و اظهارنظرهای ارزنده همه خوانندگان صاحب‌نظر هستم.

parvinh2001@yahoo.com

پروین حسن‌خانی

۱۳۸۴

مقدمه

صحبت از برشت با نگرش به زمانه او (آلمان هیتلری) کاری سهل و ممتنع است. سهل، در صورتی که آن را با آزاداندیشگی دریابیم؛ و ممتنع، وقتی که از منظر اجباراندیشگی باشد، یا به عبارتی با معیارهای ریشه‌ای علمی به بررسی برشت و اندیشه‌هایش بپردازیم. برای رسیدن به نزدیک‌ترین حقیقت برشت لازم است از توضیح مختصری دربارهٔ شناسایی شروع کنیم.

شناسایی

انسان از دو طریق به شناخت می‌رسد: مستقیم و غیرمستقیم. مستقیم هنگامی است که بی‌هیچ ارتباطی با بیرون به حقیقت چیزی می‌رسد؛ و غیرمستقیم زمانی است که با استفاده از ابزار بیرونی به آن دست می‌یابد که البته هر دو لازم و ملزوم یکدیگرند و انسان با هر دو سروکار دارد. به این ترتیب برای نزدیکی هر چه بیشتر به حقیقت هر چیز شناخت مجموعهٔ برونی و درونی آن ضروری خواهد بود، زیرا فقط در این صورت است که همه عوامل شناخت، از فلسفه و دین و عرفان گرفته تا هنر و علم، تأثیرگذارند. پس اصلح واضح این است که برای شناخت هر چیز، به‌ویژه انسان، از همه عوامل زیربنایی و روبنایی مؤثر در شناخت — هم مستقیم و هم غیرمستقیم؛ هم غرایز، احساسات، عواطف، عقول، باور و ایمان و عقیده، یقین و عشق؛ و هم طبیعت و تاریخ و فراطبیعت — استفاده شود.

زیوساخت آثار برشت

بررسی اجمالی آثار گونه‌گون برشت و نگرش همه‌جانبه به آن‌ها گویای این است که درد اصلی او شناخت واقعیت استبدادگونه از نوع خطرناک‌ترین و ویران‌گرترین آن، یعنی نابودی نه فقط اجتماع انسانی بلکه کلیت زمین و زمان جهان بوده است، چراکه اینک معلوم شده است اگر جلوی هیتلر گرفته نمی‌شد - که در این خصوص نقش عظیم فرهنگی برشت و امثال او و برخورد مسئولانه آن‌ها با واقعیت موجود را نمی‌توان نادیده انگاشت - آنچه در هیروشیما و ناکازاکی اتفاق افتاد دامنگیر کل جهان می‌شد و یوانی و فاجعه همه‌جانبه‌ای به دنبال داشت.

برشت این واقعیت تلخ را پیش‌بینی و از مناظر مختلف اندیشگی کند و کاو می‌کرد و به صورت‌های مختلف، که مهم‌ترین آن تئاتر بود، به بیان آن می‌پرداخت. کسانی که در تیررس اندیشه‌های او بودند این گستاخی را برنثارفتند و تبعید از پی تبعید را به وی تحمیل کردند تا جایی که حتی امریکای آن‌روز هم - که خود را ناجی جهان می‌دانست - او را بیرون کرد. این به معنی همسویی تئوری و عمل یک روشنفکر متعهد با شناخت از اندیشه باز و جهانی است، نه نگاه فردی با دیدگاه بسته تنگ‌نظرانه عشیره‌ای، خونی، ملی، نژادی و....

صحبت از برشت بدون درک درد او، یعنی آزادی، بی‌محتوا و صحبت از درد او نیز بدون فهم زمانه او بی‌بنیان خواهد بود.

برشت به تعاریف گونه‌گونی از آزادی در مقابل استبداد می‌پردازد و از ابزار و وسایل مختلف و روش‌های متفاوت برای رسیدن به اهداف خود استفاده می‌کند. مستقیم و غیرمستقیم، جدی و شوخی، واضح و مبهم، گاه با استدلال قیاسی و زمانی با استدلال استقرایی و....

او نه فقط نوک پیکان حمله خود را به طبقات بی‌درد بالا برد، بلکه به سوی تازه به‌دوران رسیده‌های بدپندار و بدگفتار و بدکردار نیز - که انسانیت را زیرکج رفتاری خود له می‌کردند و حیات‌ورزی را به روزمرگی تبدیل می‌کردند - نشانه گرفت.

برشت نه فقط روایت‌گر واقعیات پلشت حکومت‌های خودم‌محور فاشیسم و نازیسم است، بلکه در عمل به عنوان یک ضدنازی هم حرکت کرده است.

بسیاری برشت را از مناظر مختلف راست‌گرایانه سیستمی ایدئولوژیکی سرمایه‌داری رد می‌کردند و گروهی هم او را از منظر چپ سیستمی و ایدئولوژیکی ضد سرمایه‌داری کنار می‌گذارند و در نهایت هر دو با هم یکی می‌شدند و بر علیه وی جبهه می‌گرفتند. اما برشت با وجود تمایلات چپی که داشت، به طوری که در آثارش مشهود است و خودش به معرفی خودش می‌پردازد - نه از طبقهٔ زحمت‌کش و کارگر بلکه مدافع این طبقه - همواره جایگاه طبقاتی اقتصادی، فرهنگی، سیاسی، علمی و هنری خود را می‌شناسد و به همان اندازه از خود ترویج دارد و عنوان می‌کند. برشت با چیزهایی که سرود و نوشت و آثاری که بیشتر توسط خودش به روی صحنه رفت نشان داد که در تئوری و عمل به صورت یک روشنفکر طبقهٔ متوسط پایین بوده، و اگر این تحلیل را بپذیریم در جای خود به بهترین وجه عمل کرده است. برشت در حدش ممتاز است. هم بیان و هم طریق او نسبت به هم‌ترازش سر و گردنی بالاتر است.

اما چرایی طرح برشت در این زمان که بیش از نیم قرن از مرگ او می‌گذرد چه فایده‌ای دارد؟

در پاسخ این سؤال می‌توان به دو علت اصلی اشاره کرد: اول این که هنوز درد اجتماعی که او تحمل می‌کرد و دنبال چاره‌اش بود به قوت خود در سطحی بالاتر وجود دارد؛ ثانیاً از نظر تاریخی در هر زمان، از جمله زمان حاضر، بررسی گذشته همچنان، به عنوان یک تجربه زیرساخت آینده، الزامی است چرا که گذشته چراغ راه آینده است.

گردآورندهٔ این اثر به خوبی از عهدهٔ کار برآمده و تقسیم‌بندی بخش‌ها و فصل‌ها را طرح و اجرا نموده و به خوبی به ارائه خلاصه آثار برشت - که کاری بس مشکل است - پرداخته است. ایشان کاری کرده‌اند که از نظر صرفه‌جویی در زمینهٔ مطالعه آثار - که در سیستم‌های پیشرفته شرق و غرب از سال‌ها قبل چنین روشی را شروع

کرده‌اند — یعنی مجموعه کارهای یک پدیدآورنده و شرح زندگی و افکار و عقاید او و دیگران بسیار ارزشمند است.

در هر صورت، همه ما در حال تکامل هستیم و از خطا دور نیستیم و با نیت خیر باید به ارتقای یکدیگر همت گماریم؛ یعنی عمیق نقد کردن، و عمیق رد و قبول کردن، عمیق تأثیر کردن، و از تمام مناظر و با نگرش به زمان و مکان و حدود و تعاریف و معارف و شناسایی با اثر برخورد کردن.

منوچهر ترابی

۱۳۸۴